

СНІЖАНА ГЕРАСИМЧУК

Тема бакалаврської роботи: "Національні звичаї та обряди як інтертекстуальний елемент в українській прозі XIX ст."

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор Білоус П.В.

Відтворення етнографічної достовірності у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Іван Семенович Нечуй-Левицький увійшов в історію української літератури як один із письменників-новаторів, які виводили прозу з жанрової одноманітності. Головною заслугою письменника було створення соціально-побутової повісті. І.Я. Франко глибоко поважав І. Нечуя-Левицького і дав високу оцінку його творчості. Критик зазначає: «Він був українцем і українським, виключно українським письменником тоді, коли многі його ровесники твердо вірили, що свобода і соціалізм знищать швидко всі національні різниці» [7, с. 371]. Творчість І. Нечуя-Левицького становить важливий етап у розвитку українського реалізму. Вона характеризується інтенсивними ідейно-естетичними пошуками письменника, порушенням злободенних соціальних і морально-етичних проблем.

Одним із кращих творів І. Нечуя-Левицького є повість «Кайдашева сім'я». Ще І. Франко зазначав, що цей твір «з огляду на високоартистичне змалювання селянського життя» належить «до найкращих оздоб українського письменства».

У повісті «Кайдашева сім'я» замальовується життя українського села в перші десятиріччя після скасування кріпацтва. Твір вийшов майже через два десятиріччя після реформи 1861 року й висвітлював злободенні для того часу проблеми: злиденне життя селян, непомірні податки, руйнування патріархального устрою села, темноту й забитість селян, пияцтво, відсутність культурного, духовного дозвілля. Утверджуючи високі моральні ідеали у своєму творі, письменник беззастережно засуджував ті соціальні умови, які спотворювали, калічили сутність людини.

І. Нечуй-Левицький звернувся у своєму творі і до питань одвічних: добра й зла, кохання, сімейних стосунків, взаємин батьків і дітей, проблеми людської гідності та свободи, віри в Бога, моралі та авторитету в громаді.

У повісті письменник змалював саме буденне життя українських селян. Цим вона вирізнялася у літературі, адже тогочасні автори захоплювалися переважно святоковою стороною селянського побуту. Будні Кайдашів минають у невсипущій праці. Косовиця, жнива, плекання городини, «зимова» жіноча робота (прядіння, ткання полотна, шиття і вишивання одягу) – ці та інші щоденні клопоти визначали стосунки між членами сім'ї Кайдашів. Хоча у творі майстерно виписані й святкові звичаї та обряди, глибоковікові традиції і вірування.

У повісті відбилися письменницькі уподобання І. Нечуя-Левицького (у статтях «Сьогочасне літературне прямування» та «Українство на літературних позвах з Московщиною») письменник проголосив три основні принципи, яких мають дотримуватись українські письменники: принцип реальності, національності та народності).

Жанр соціально-побутової повісті-хроніки й уся тональність «Кайдашевої сім'ї» підкреслюють документальну правду й конкретність викладу. Вже оглядове знайомство з твором засвідчує багатство народознавчого колориту повісті. І. Нечуй-Левицький давно цікавився побутом народу, його національними традиціями (свідченням цього є його праця «Світогляд українського народу»), вважав, що українська література має розвиватися на народній основі [2, с. 36]. Інтерес письменника до українських традицій, звичаїв, обрядів, вірувань зародився, міцнів і утверджувався ще в пору його дитинства. Співи матері та дворових дівчат, вечорниці, фольклористичні зацікавлення батька, який кохався в історії рідного краю й охоче передавав дітям оповіді старожилів про давнину та місцеві події, зворушували серце і душу хлопчика.

Естетичні та психологічні основи поетичного світосприйняття митця формувались і на ґрунті спостережень за народними звичаями та обрядами, знайомства з творами народного мистецтва. Баба Мотря, як згадував письменник пізніше в автобіографічному листі до О. Кониського від 1 травня 1876 року, часто водила його з собою по селу на хрестини, весілля та похорони.

І. Нечуй-Левицький не вдається у своїх творах, зокрема у «Кайдашевій сім'ї», до детального опису цікавих в етнографічному плані і визначних у житті людей подій: весілля, родин, хрестин, похорону. Мають місце лише загальні зауваження, наприклад, згадка про похорон старого Кайдаша: «Поховали сини Кайдаша з великою честью, просили священика занести батька в церкву; як ховали, то читали євангелію трохи не коло кожної хати; після похорону справили багатий обід. Кайдашиха роздала старцям щедрю милостиню, дала священикові на сорокоуст» [5, с. 251].

Таким же чином згадується і передвесільний обряд сватання: «Перед самим Семеном Карпо заслав до Мотрі старостів. Старости заміняли хліб; Мотря не цуралася Карпа» [5, с. 168]. Серед українців було прийнято свататись у вільний від польових робіт час (на М'ясницькі свята та від

Паски до Трійці). Тому і Кайдашенко посватався до Мотрі перед Семеном, який святкується 23 травня, у проміжку між Паскою та Трійцею.

Відразу після сватання, на Семена, Кайдаші пішли до сватів на «розглядини» (оглядини, змовини), які передбачали зустріч батьків нареченого і нареченої та обговорення посагу, майбутніх весільних клопотів. На оглядинах розмова велася за столом і переривалася певними побажаннями-заклинаннями [1, с. 15]. Кайдашиха за чаркою приказувала, звертаючись в першу чергу до Мотрі (майбутньої невістки): «Даруй же, боже, нам і нашим дітям вік довгий та щасливий, щоб ти, моя доню, була здорова, як вода, щоб цвіла довіку, як рожа, щоб ти закрасила мою хату, моя втіхо, як зозуля садочок, приголубила мою старість. Пошли тобі, боже, вік веселий, як риба в морі» [5, с. 171].

Здається, нічого так не боялися люди, як вогню. І це не дивно, адже від пожеж постійно потерпали українські землі. Лихі пожежі знищували цілі поселення, міста з храмами, фортецями. Окрім навмисних підпалів чи недбалого поводження з вогнем, чимало неприємностей завдавали людям і грози. Особливо частими були пожежі в період так званих активних гроз, який припадав на кінець липня – початок серпня. Це був час жнив. Люди намагалися всілякими засобами відвести небезпеку. Але ускладнювалось це тим, що доросле населення постійно перебувало в полі, збираючи врожай, і не встигало вчасно прибігти у село. І тоді вогонь з однієї будівлі перекидався на інші – це було велике лихо для селян [6, с. 188]. Тому «народ дуже поважав» святого Пантелеймона, який вважався охоронцем людей і збіжжя від вогню, спричиненого блискавками. Пожежі в цей час пов'язували з «божою карою», а тому загасити їх можна лише за допомогою ікони святого Пантелеймона та Смоленської божої матері. Свято це тримається постійного дня – 9 серпня. У творі акцентується увага на віруваннях, пов'язаних із ним: той, хто постить у п'ятницю перед паликопою, «той ніколи не потопатиме в воді і не вмере наглою смертю» [5, с. 155].

У повісті «Кайдашева сім'я» відображено звичаї, пов'язані з сімейними взаєминами. Так, серед українців досить міцно зберігався принцип не залишати батьків на самоті. Згідно зі звичаєвим правом, із батьками залишався один із синів: на Лівобережжі – молодший, на Правобережжі – старший [4, с. 186]. Тому після смерті старого Кайдаша Лаврін забрав матір до себе в хату і зобов'язаний був доглядати її до смерті. Лишитися на «батюшці» вважалося не тільки почесним, але й вигідним, бо за звичаєвим правом тому, хто доглядав батьків, передавалася у спадок батьківська оселя і більша частина землі [4, с. 186]. Лаврін «...був менший син у батька, і все батьківське добро, по українському звичаю, припадало меншому синові. Лаврін знав, що батькова хата, батькові воли й вози, все батьківське добро – все те його добро» [5, с. 242].

Цікавий звичай побутував і серед української молоді того часу: якщо хлопець залицявся до дівчини з чужого села і мав на меті зустрічатися з нею, то він повинен був поставити могорич усім хлопцям того села. Оскільки Лаврін, семигорський парубок, хотів ходити гуляти до Мелашки, бієвської дівчини, то йому довелося «вшанувати» хлопців із Бієвць: «Лаврін знав парубоцький звичай і повів усю парубочу ватагу в шинок. Він поставив їм могорича і вже в згоді з ними вернувся на вулицю» [5, с. 205].

У соціально-побутовій системі моральних норм українців склалося так, що чоловіка вважали за самостійну людину після одруження. Неодружений чоловік, якого б віку він не був, вважався парубком [8, с. 81]. Створення сім'ї підвищувало авторитет хлопця (дівчини) і усього його (її) роду. Проте основною умовою визнання законності сім'ї було народження дитини. Згідно зі звичаєвим правом, сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти [4, с. 191]. Тому і «Карпо ще більше ніби виріс сам в своїх очах», коли «Мотря обродинилась». «Він тепер вважав себе за правдивого хазяїна, у всьому рівного батькові. В йому десь узялась повага до самого себе» [5, с. 185].

І. Нечуй-Левицький у творі згадує і про обряди, пов'язані з народженням дитини: хрестини, похрестини. «Карпа й Мотрю покликав їх кум у шинок полоскати повивач після похрестин» [5, с. 271]. На наступний день після хрестин влаштовували ще одне цікаве свято – похрестини. Гостей приймали на честь дитини, щоб вона росла розумною. Їх і бабу-повитуху пригощала сама породілля, гості давали дитині гроші, а після обіду везли повитуху на бороні до корчми [3, с. 62].

У творі знайшли своє відображення також звичаї та обряди, пов'язані з гостиною, відвідинами. Споконвіку українці вважали, що, зайшовши в хату, гість повинен сісти – це означає, що він поважає господарів. Тому і Кайдашиха закликає бабу: «...сідай, Палажко в нашій хаті» [5, с. 221]. Крім того, іти в гості (особливо перший раз) із пустими руками не прийнято було. Обов'язковим «атрибутом» таких відвідин був хліб: «На Семена старий Кайдаш надів нову чорну свиту, засунув за пазуху паляницю (...) і пішов з своєю жінкою до Довбишів в гості» [5, с. 169].

Отже, І. Нечуй-Левицький віднайшов у народному побуті, зокрема звичаях та обрядах, досить яскраві й художньо виразні деталі, які передають найтонші порухи людської душі і збагачують тим самим художні барви того чи іншого твору.

«Кайдашева сім'я» – це модель усієї України. Ми погоджуємося з думкою С. Процюка, що це твір, який «не втратив своєї актуальності й на початку ХХІ століття...» [2, с. 38]. Змінюються часи, а повість І. Нечуя-Левицького не «старіє». Письменник блискуче розкрив деякі небажані,

негативні риси нашої національної вдачі, української ментальності, які були характерні не лише українцям середини ХІХ століття. Україна ХХІ століття теж залишається схожою на Кайдашеву сім'ю. Таким чином, письменникові вдалося показати те, що, на жаль, швидко не зникає.

Заслугою І. Нечуя-Левицького є те, що він зробив досить вагомий внесок у збагачення реалізму та народності української літератури взагалі.

Література

1. Білоус П. Поліське весілля. – Житомир, 2002. – 58 с.
2. Гаврилова Т. Народознавчий аспект повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»: 10 кл.// Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 4. – С. 34-38.
3. Ковальчук О. Українське народознавство: Кн. для вчителів: К.: Освіта, 1992. – 173 с.
4. Культура і побут населення України: Навч. посібник/ Наулко В., Артюр Л., Горленко В. та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
5. Нечуй-Левицький І. Твори: В 2 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1986. – 636 с.
6. Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.
7. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 35. – К., 1982. – 510 с.
8. Чайківська В., Шевчук А. Роде наш красний... Народознавство в школі. – Житомир: Льонок, 1995. – 112 с.